Giedrė Jankevičiūtė
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Amžininkų dailė nacionaliniuose rinkiniuose: Vilniaus dailės integravimas į Lietuvos meninį paveldą 1939–1944 m.[1]

Straipsnyje siekiama rekonstruoti amžininkų dailės kūrinių įsigijimo dviem stambiausiems Lietuvos muziejams strategiją Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu, t. y. 1939–1944 m., atskleidžiant politinių aplinkybių įtaką kūrinių pasirinkimą lėmusiems žiuri sprendimams. Aptartas 1940 m. Vytauto Didžiojo Kultūros muziejuje Kaune suformuotas vilniečių dailininkų kūrinių segmentas, žydų menininkų kūrinių pirkimai sovietinio režimo metais, stambesnieji Kauno ir Vilniaus muziejų pirkiniai sovietų ir nacių okupacijos metais. Atkreiptas dėmesys, kad nelietuvių vilniečių menininkų kūriniai jau 1940 m. buvo įvertinti kaip integrali Lietuvos kultūros paveldo dalis. Tai lėmė, kad lenkų dailininkų kūrinių įsigyta ne tik sovietų, bet ir nacių okupacijos laikotarpiu, tokiu būdu solidarizuojantis su marginalizuotais kolegomis ir suteikiant jiems bent minimalią materialinę paramą. Visgi tyrimo pabaigoje prieinama išvados, kad visą aptariamą laikotarpį prioritetas akivaizdžiai buvo teikiamas lietuvių dailininkų kūrybai. Vilniaus atveju šį prioritetą papildomai lėmė pastangos sulietuvinti istorinę sostinę.

Reikšminiai žodžiai: Antrasis pasaulinis karas, dailė, kolekcionavimas, Lietuva, naciai, nacionalizmas, nacionalinis rinkinys, okupacija, sovietai, Vilnius

Lietuvos muziejų ir jų kolekcijų istorija akademikų dėmesio sulaukė palyginti neseniai: bent kiek intensyviau ir problemiškiau ji pradėta tyrinėti tik XX a. pabaigoje[2]. Tarp kitų klausimų vis plačiau gvildenama ilgai neliesta tema – privačių, pirmiausiai dvarų savininkų, turto nacionalizacijos įtaka muziejų dailės rinkinių augimui[3]. Tai skatina išskirti opų ir

[1] Tyrimą iš dalies finansavo Vilniaus miesto savivaldybė (pagal sutartį nr. A291-1318/21, sudarytą 2021-06-11: Vilniaus miesto istorijos tyrėjų stipendija projektui *„Nutildytų menininkų" kūryba okupaciniais laikotarpiais*).

[2] Keršytė (2003); *Kova dėl istorijos* (2015) ir kt.

[3] *Provincijos dvaras* (2005); *Žemaitijos dvarų meno kolekcija „Alkos" muziejuje* (2010); *Kolekcijų istorijos* (2013); *Veidai iš būtojo laiko* (2015); *Pakruojo dvaro* (2021) ir kt.

nepakankamai tirtą klausimą: XX a. politinių realijų įtaką dailės funkcionavimo Lietuvos visuomenėje procesams ir būdams, tarp jų – valstybinių dailės rinkinių kaupimui, įsigyjant amžininkų dailės kūrinius ir juos viešinant. Pastarasis probleminis aspektas yra viena ašinių šio straipsnio temų ir idėjų.

Straipsnio atžvilgiu aktualiame naujausiame kolekcionavimo ir muziejų rinkinių genezės tyrime – Laimos Laučkaitės inicijuotoje ir kartu su muziejininke Rima Rutkauskiene kuruotoje parodoje „Hommage donatoriams. Vilniaus paveikslų galerijos pradžia“, atidarytoje Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus Paveikslų galerijoje 2021 m. spalį, ir ją lydinčiame kataloge[4] – paliesta jautri, ilgą laiką tabu buvusi tema: lenkiškojo Vilniaus filantropų veikla ir jų indėlis į XX a. Vilniaus meninę kultūrą. Laučkaitė pristato Vilniaus mokslo bičiulių ir Vilniaus meno ir mokslo muziejaus draugijų narių mecenatystę, nušviečia jų sukauptų rinkinių perkėlimo į Vilniaus miesto muziejų aplinkybes ir atverčia iki šiol bene mažiausiai ištyrinėtą Lietuvos muziejininkystės puslapį – Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus rinkinio susidarymo istoriją[5]. Pasirinktas tyrimo aspektas sutelkė mokslininkės dėmesį į istorinės dailės rinkinio branduolio su(si)darymą, kitaip sakant, į vieną kolekcijos segmentą. Tuo tarpu žinių apie dvidešimto amžiaus dailės rinkinius, jų sudarymo paskatas, tikslus, principus ir motyvus – tiek nacionalinės dailės galerijos funkcijas nuo 1925 m. atlikusioje M. K. Čiurlionio galerijoje, tapusioje 1936 m. atidaryto Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus pagrindu, tiek Vilniaus dailės muziejuje, kuris buvo kuriamas, tikintis, kad ilgainiui taps centriniu ir nukonkuruos kauniškį, – vis dar trūksta. Kiek labiau ištyrinėtas tarpukario laikotarpis (tai liečia M. K. Čiurlionio galeriją ir Vytauto Didžiojo muziejų)[6], bet sudėtingas ir neramus, muziejų augimui paradoksaliai palankus 1939–1944 m. tarpsnis tebelaukia muziejininkystės ir dailės istorikų dėmesio. Šia linkme žengti vos pirmieji žingsniai[7].

[4] *Hommage donatoriams* (2021).

[5] Istoriografinė išimtis, kalbant apie šio muziejaus rinkinio susidarymo tyrimus, – straipsniai: Bialopetravičienė (1996), Mažeikienė (1996).

[6] Jankevičiūtė (2003).

[7] Jankevičiūtė, Daugelis (2020); taip pat žr.: Bialopetravičienė (1996), Mažeikienė (1996).

Šiuo straipsniu siekta pratęsti jo autorės anksčiau pradėtą tyrimą. Remiantis surinkta ir paviešinta informacija[8], taip pat naujais duomenimis, susitelkta į amžininkų dailės kolekcionavimo strategijose nuo 1939 m. išryškėjusį siekį į Lietuvos dailės paveldą integruoti Vilniaus dailę. Tokį siekį sąlygojo geopolitiniai pokyčiai – istorinės sostinės prijungimas prie Lietuvos Respublikos. Kita vertus, jis sutampa su Lietuvos muziejų politikoje XX a. pirmoje pusėje dominavusia tendencija telkti valstybės rinkiniuose geriausius nacionalinės dailės pavyzdžius. Kauno Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus atveju 1940 m. rudenį įsigyti Vilniaus dailininkų kūriniai tik nežymiai papildė kelis dešimtmečius formuotą kolekciją; be to, apsiribota vienkartine vilniečių dailės pirkimo akcija. Tačiau 1941 m. pavasarį pradėjusiame veikti Vilniaus muziejuje vilniečių dailei teko nepalyginamai svarbesnė vieta. Be abejo, dėmesį Vilniaus dailei lėmė pati muziejaus geografinė lokacija ir jos nulemtas veiklos laukas. Kita vertus, amžininkų dailės rinkinio jauna institucija praktiškai neturėjo, iš lenkiškos miesto valdžios formuoto Vilniaus miesto muziejaus ji paveldėjo tik nedidelį naujosios grafikos rinkinį, o pristatyti miesto dailę buvo vienas muziejaus uždavinių, žinoma, parodant, kad istorinė Lietuvos sostinė sparčiai lietuvėja ir šį procesą atspindi bei išreiškia taip pat ir dailė. Vis dėlto siekta objektyvaus vaizdo, kaupiant bei eksponuojant ir Vilniaus dailės gyvenimą du dešimtmečius tarp pasaulinių karų palaikiusių nelietuvių dailininkų kūrinius. Vilniaus muziejaus eksponatų pirkimo komisija susidūrė su iššūkiu suformuoti amžininkų dailės branduolį, pernelyg aštriai nepažeidžiant balanso tarp skirtingų dailininkų grupių – skaičiumi mieste dominuojančios lenkų dailininkų bendruomenės, sąlyginai nedidelės, tačiau galios svertus turinčios naujos lietuvių dailininkų bendruomenės ir autonomiją išsaugojusios žydų dailininkų grupės – kūrybos pristatymo. Prioritetas teiktas lietuvių dailei. Be to, atrankos kriterijus pastarosios naudai radikaliai pakoregavo nacių okupacija ir vokiečių valdžios kultūros politika, iš viešumos eliminavusi žydų ir lenkų dailę ir jos kūrėjus. Todėl aptariant Vilniaus muziejaus eksponatų įsigijimo istoriją, atkreiptas dėmesys į pavienius epizodinius atvejus, liudijančius vyravusios tendencijos išimtis:

[8] Plg. taip pat straipsnį: Jankevičiūtė (2020).

1) sovietų okupacijos metais, siekiant pademonstruoti lojalumą valdančiam režimui, įsigyta menkos meninės vertės, tačiau politiškai patikimų autorių kūrinių; 2) nacių okupacijos metais, ignoruojant nacionalsocializmo rasine politika pagrįstus oficialius valdžios nurodymus, solidarizuotasi su sunkioje materialinėje padėtyje atsidūrusiais lenkų menininkais ir dailės kūrinių pirkimo forma jiems suteikta kad ir nedidelė finansinė parama.

Apsiribota dviejų muziejinių institucijų – Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus Kaune (dabar Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, toliau ČDM) ir Vilniaus dailės muziejaus (dabar Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, toliau LNDM) amžininkų dailės kūrinių įgijimo apžvalga. Viena vertus, tai didžiausi šalies dailės muziejai, abu nuo įsikūrimo pradžios atlikę nacionalinio rinkinio funkciją. Kita vertus, tyrimą apribojo šaltinių specifika: eksponatų pirkimo dokumentacija neišsami ir nepilna, dalis jos (muziejų inventorinės knygos, eksponatų gavimo dienoraščiai) sunkiai prieinama tyrėjams, tad tyrimas reikalauja papildomų pastangų ir laiko. Jis apskritai būtų buvęs neįmanomas be ČDM ir LNDM vadovų geranoriškumo, pasitikėjimo ir abiejų muziejų dailės kolekcijų kuratorių praktinės pagalbos, už kurią esu labai dėkinga.

Ilgesnę istoriją skaičiuojančio ČDM, kuriam vadovavo profesionalaus muziejininko kvalifikaciją Luvro mokykloje įgijęs Paulius Galaunė, veiklos dokumentacija parengta, laikantis pagrindinių muziejininkystės reikalavimų ir leidžia gana tiksliai rekonstruoti šios institucijos dailės rinkinių pildymo dinamiką. To, deja, negalima pasakyti apie sudėtingais pirmosios sovietų okupacijos metais įkurto LNDM dokumentaciją, kuri aptariamu laikotarpiu buvo tvarkoma gana mėgėjiškai ir nepakankamai kruopščiai, nes tapytojo Adolfo Valeškos vadovavimo laikotarpiu muziejui trūko ir kvalifikuotų specialistų, ir griežtesnės veiklos koordinacijos. Šio muziejaus fondų tvarkymo ir apskaitos istoriją, atskleisdama tolesnius šio darbo sunkumus suprogramavusias aplinkybes, yra trumpai aptarusi Laima Bialopetravičienė[9]. Susitelkus į skurdžių šaltinių šifravimą, juose pateiktą informaciją patvirtinančių papildomų šaltinių paiešką, kol kas nuošalyje teko palikti sovietų ir nacių režimų sąlygomis veikusių kitų

[9] Bialopetravičienė (1996).

LTSR DAILININKŲ SĄJUNGA

Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Dailininkų Sąjungos Valdyba liudija, kad Jamontt Bronislovas yra LTSR Dailininkų Sąjungos narys. Nr. 91 Pirmininkas Sekretorius Kaunas 194 m. sausio mėn. 7 d. SĄJUNGA

LTSR DAILININKŲ SĄJUNGA

Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Dailininkų Sąjungos Valdyba liudija, kad Kapytojas Niesiołowski Tymon. yra LTSR Dailininkų Sąjungos narys. Nr. 94 Pirmininkas Sekretorius Kaunas 194 m. sausio mėn. 15 d. SĄJUNGA

Lietuvos SSR dailininkų sąjungos narių Bronisławo Jamontto ir Tymono Niesiołowskio pažymėjimai, 1941 m. sausis, Lietuvos literatūros ir meno archyvas

institucijų, pavyzdžiui, sovietų įsteigtos ir nacių valdymo laikotarpiu veiklą tęsusios Mokslų akademijos, indėlį į amžininkų dailės pirkimo ir užsakymų politiką, kurios analizė, žinoma, papildytų tyrimo įžvalgas ir išvadas.

Tyrimo chronologines ribas lėmė tiek Lietuvos politinės istorijos įvykiai, tiek jų sąlygota muziejų raida. Vilniaus grąžinimas Lietuvai 1939 m. rudenį pastūmėjo Kauno dailininkų bendruomenę prisistatyti vilniečiams, kita vertus, skatino supažindinti šalies kultūrinę visuomenę su Vilniaus daile. Atitinkamai Vilniuje surengtos dvi parodos: Lietuvos dailės apžvalginė (1940 m. birželio 2 d. – liepos 2 d., Vrublevskių biblioteka) ir vilniečių dailininkų kūrybos (1940 m. rugsėjo 15 d. – spalio 15 d., Vilniaus miesto muziejaus patalpos buvusiuose kunigaikštienės Marijos Oginskienės rūmuose). Abi jos papildė dvi pagrindines šalies muziejines kolekcijas naujais eksponatais.

Nors sovietų režimo laikotarpiu didžiausi asignavimai naujų dailės kūrinių įsigijimui teko ne muziejams, o žinyboms, atsakingoms už Lietuvos kultūros reprezentaciją Maskvoje (vadinamajai kultūros dekadai ir trijų sovietinių Pabaltijo respublikų bendro paviljono Visasąjunginėje žemės ūkio parodoje Maskvoje dekorui), masinių švenčių apipavidalinimui, propagandinių efemerų kūrybai ir spaudos apipavidalinimui bei

iliustravimui[10], muziejai, ypač naujai formuojamas vilniškis, periodiškai gaudavo nedideles sumas amžininkų dailės pirkimui. Itin svariai papildyti kolekciją Vilniaus muziejui leido LSSR Meno reikalų valdybos subsidija, 1941 m. pradžioje skirta kelioms kultūros institucijoms (detaliau apie tai – toliau šiame tekste). Lėšų kūrinių pirkimui iš parodų muziejai gaudavo ir nacių okupacijos laikotarpiu, tad iš dalies buvo tęsiama ankstesnė įsigijimų politika, išsaugant prioritetą gausinti nacionalinės dailės aukso fondą. Kita vertus, laikmečio tikrovė skatino pasirūpinti sunkioje materialinėje padėtyje atsidūrusiais kolegomis, tad ieškota būdų, kaip paremti labiausiai vargstančius, tarp jų – iš viešojo kultūros gyvenimo išstumtus vilniečius lenkų dailininkus, su kuriais iš Kauno 1940 m. atvykę lietuviai spėjo užmegzti kolegiškus ryšius. Šie bandymai straipsnyje pristatyti fragmentiškai, tačiau iki šiol jie apskritai nebuvo istoriografijoje aptarti, tad padeda nušviesti tolesnio tyrimo laukiančią problemą.

Nuo 1944 m. rudens iš naujo įsitvirtinus sovietų režimui naujų dailės kūrinių įsigijimo politika buvo pajungta griežtai ideologinei kontrolei ir režimui lojalių menininkų skatinimui. Šis specifinis laikotarpis reikalauja atskiro tyrimo ir į šio straipsnio autorės akiratį nebepatenka.

Būtinybės į šalies kultūrą integruoti Vilniaus dailę ir jos kūrėjus padiktuoti orientyrai muziejų eksponatų pirkimo komisijų darbe pradėjo ryškėti dar nepriklausomos Lietuvos Respublikos gyvavimo pabaigoje – 1940 m. pavasarį. Jau kovą naujieji Vilniaus miesto kultūros gyvenimo organizatoriai lietuviai atkreipė dėmesį į buvusių Stepono Batoro universiteto Dailės fakulteto grafikos specialybės studentų parodas, vykstančias įvairiose marginalinėse erdvėse. Jaunieji menininkai eksponavo savo kūrinius Didžiosios Pohuliankos (J. Basanavičiaus gatvės) Lenkų teatro fojė, o didesnį tradicinį pavasario pasirodymą surengė dviejose iš brolių Sztrallių kavinių – „Baltajame Štralyje“ Pilies gatvėje ir „Raudonajame Štralyje“ ant Totorių ir Gedimino gatvių kampo[11]. Savo tapybą Pilies gatvės „Menininkų Štralyje“ 1940 m. vasarą eksponavo nuo tų pačių metų rudens lietuviškoje aukštojoje Laisvosios dailės mokykloje sutikęs dėstyti Tymonas

[10] Plg.: Jankevičiūtė (a) (2011).

[11] Šiuos faktus mini Svetlana Červonaja, žr.: Червонная (2009).

Tymon Niesiołowski, *Natiurmortas su obuoliais ir chrizantemomis*,
1938, drb., al., 57 × 73,5, LNDM, T-431. Skenuotojas Vaidotas Aukštaitis

Niesiołowskis. Du jo paveikslus – peizažą *Žiema* ir natiurmortą *Vaisiai* (pavadinimai nurodyti, remiantis 1940 m. šaltiniais) – iš asmeninės parodos „Menininkų Štralyje“ intensyviai plečiamam amžininkų dailės rinkiniui nusižiūrėjo Valeškos vadovaujamas tuometinis Vilniaus miesto muziejus[12]. Šiandieną tarp Vilniaus miesto muziejaus rinkinius perėmusio Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus eksponatų randame ir Niesiołowskio natiurmortą (dabar – *Natiurmortas su obuoliais ir chrizantemomis*,

[12] Plg. Vilniaus miesto muziejaus pranešimo apie Tymono Niesiołowskio paveikslų – peizažo *Žiema* ir natiurmorto *Vaisiai* – pirkimą iš dailininko asmeninės parodos Pilies gatvės „Artistų [= Menininkų] Štralyje“ juodraštį (1940 07 27), LNDM archyvas, f. 1, ap. 1, b. 1, l. 22.

1938; LNDM, T-431), vaizduojantį rudenišką kambario kertelę su staliuku, ant jo stovinčioje vazoje pamerktomis chrizantemomis ir ant laikraščio išdėliotais trimis dideliais gelsvai žaliais obuoliais, davusiais paveikslui pirminį pavadinimą *Vaisiai*, ir peizažą, vaizduojantį apsnigtą priemiesčio gatvę po sunkiais žemais debesimis (dabar – *Kaimo gatvė žiemą*; LNDM, T-454).

Šis tapytojas, tiesa, tik vienu kūriniu, nuo 1940 m. rudens, t. y. jau sovietų valdymo laikotarpio, šalia kitų kolegų vilniečių reprezentavo Vilniaus dailę ir Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus rinkinyje. Jo natiurmortas *Flioksai* (apie 1939; ČDM, Mt-1698) žiuri sprendimu buvo nupirktas nacionaliniam dailės rinkiniui iš Vilniaus dailininkų kūrybos parodos, nuo 1940 m. rugsėjo 15 d. apie mėnesį veikusios buvusiuose kunigaikštienės Marijos Oginskienės rūmuose Sniadeckių g. (dabar Lietuvos rašytojų sąjungos būstinė Konstantino Sirvydo g.), kuriuos magistratas perdavė niekaip viešam lankymui neatveriamo miesto muziejaus reikmėms. Neradus lėšų remontui, muziejus šiuose rūmuose taip ir nebuvo atidarytas, tačiau laikina paroda dažytojų rankos nesulaukiančiose salėse visgi buvo surengta.

Faktas, kad iš Kauno atvykusi specialistų komisija nupirko Vilniaus dailės parodoje kūrinių Kultūros muziejuje sutelktam nacionaliniam dailės rinkiniui, buvo pagarsintas įvairiakalbėje šalies spaudoje ir liudijo, kad 1939 m. mėginimai integruoti Vilniaus dailininkus į bendrą šalies dailės gyvenimą nebuvo pavieniai spontaniški veiksmai, bet nuoseklios kultūros politikos ženklas[13]. Ši akcija atitiko ir sovietų propaguojamą internacionalizmo ideologiją. Pagal dokumentus parodoje Kultūros muziejui buvo įgyta 12 kūrinių[14]. Tiksliau tiek kūrinių pasiūlė nupirkti žiuri, tačiau kolegialiai priimto sprendimo nepavyko iki galo įgyvendinti. Pavyzdžiui, sunkiai su savo kūriniais išsiskiriančio Aleksandro Szturmano peizažo *Venecija* dabartiniame ČDM rinkinyje nėra, nors pirkimo dokumentacijoje jis minimas. Su vilniečiu tapytoju bičiuliavęsis kaunietis Adomas Galdikas prisiminė, kad Szturmanas itin nenoriai perleisdavo savo kūrinius

[13] Be kitų leidinių, pirkinį išsamiai pristatė naujo rusakalbio laikraščio *Novaja žizn* korespondentas (Ф. Л., На выставке... (1940)).

[14] Eksponatų registras, ČDM direkcijos archyvas, Kaunas.

Leon Kosmulski, *Raudonas namas*, 1935, spalvotas medžio raižinys, 12,4 × 16,4, ČDM, Mt-2144

pirkėjams, net jei tai buvo žinomi muziejai ar kolegos dailininkai. Liudijimas pagrįstas Galdiko asmenine patirtimi: iš pradžių palankiai reagavęs į Galdiko pasiūlymą nupirkti vieną iš jo nutapytų Kaprio peizažų, Szturmanas paprašė laiko pasidaryti šio paveikslo kopijai, tuo būdu nuvilkindamas procesą[15]. 1944 m. vasario 11 d. Szturmanui netikėtai mirus, Galdikas taip ir liko be jį sužavėjusio peizažo. Tikėtina, kad panašiai Szturmanas pasielgė ir su Kauno muziejumi, ketinusiu pirkti vieną iš jo Venecijos vaizdų:

[15] Adomo Galdiko 1944 04 15 laiško nenustatytai adresatei nuorašas, Kultūros paveldo centro Paveldosaugos bibliotekos dokumentų fondas, f. 17, ap. 2, b. 3, l. 184.

formaliai sutiko parduoti, tačiau faktiškai muziejui jo neperdavė. Per visus nacių okupacijos metus paveikslas, matyt, išbuvo autoriaus studijoje, o po jo mirties pateko į Szturmano meninį palikimą uzurpavusio buvusio jo mokinio Edwardo Nowickio rankas.

Visi kiti tarp Kultūros muziejaus ir Vilniaus dailininkų numatyti sandoriai įvyko. Net keli tąsyk Vilniaus parodoje pirkti vilniečių dailininkų kūriniai mūsų dienomis reprezentuoja ČDM aukso fondą: tai – Leono Kosmulskio spalvotas medžio raižinys *Raudonas namas* (1935; ČDM, Mt-2144), jau minėtas Niesiołowskio natiurmortas *Flioksai*[16].

Vis dėlto, kūrinių atrankos kriterijai, vertinant Kultūros muziejui nupirktą vilniečių dailės kolekciją, nėra pakankamai aiškūs. Greta žinomų autorių Bronisławo Jamontto (pirktas jo peizažas *Vilniaus vaizdas*; ČDM, Mt-1699), minėtojo Niesiołowskio, žiuri taip pat atkreipė dėmesį į jaunus talentus: tapytoją ir grafikę Adasą Gurevič-Grodzką (pirktas jos *Autoportretas*; ČDM, Mt-1696)[17], grafiką Leoną Kosmulskį, skulptorius Tadeuszą Godziszewskį (pirktas jo dekoratyvinis *Portalas*; ČDM, Ms-133) ir Stanisławą Horno-Popławskį (pirkta jo *Vyro galvutė*; ČDM, Ms-76). Pastarieji du autoriai spėjo pasižymėti kaip gabūs menininkai, tačiau į muziejų pateko anaiptol ne geriausi jų kūriniai. Iš tarpinės medžiagos – gipso – išlietos skulptūros eskizinio pobūdžio, jos tinka nebent pagalbiniam, bet jokiu būdu ne pagrindiniam fondui, ką jau kalbėti apie eksponavimą, juolab kad Godziszewskio *Portalas* į muziejų atkeliavo jau apdaužytas[18]. Tikėtina, kad komisijos sprendimą šiuo atveju nulėmė ne kūrinių meninė kokybė ir siekis greta vyresnės kartos Vilniaus dailininkų parodyti jaunųjų kūrybą, bet politinė konjunktūra: abu skulptoriai vykdė naujosios valdžios užsakymus, o Godziszewskis itin pasižymėjo su kolega Edwardu Nowickiu iš cemento sukūręs laikinąjį Lenino ir Stalino paminklą Vilniaus rotušės aikštei, atidengtą 1940 m. lapkričio 7-osios proga. Be jokios abejonės ši naujiena Vilniaus dailininkų parodoje 1940 m. spalio 24 d. posėdžiavusiai

[16] Plg.: Jankevičiūtė (b) (2011), 69–93, iliustracijos p. 86 ir p. 91.

[17] Spaudai tinkamos kokybės paveikslo reprodukciją pavyko gauti per kolegę Iloną Mažeikienę, esu jai už tai nuoširdžiai dėkinga.

[18] Eksponatų registras, ČDM direkcijos archyvas, Kaunas. Už informaciją dėkoju ČDM skulptūros rinkinio kuratorei Vaivai Mikelionytei.

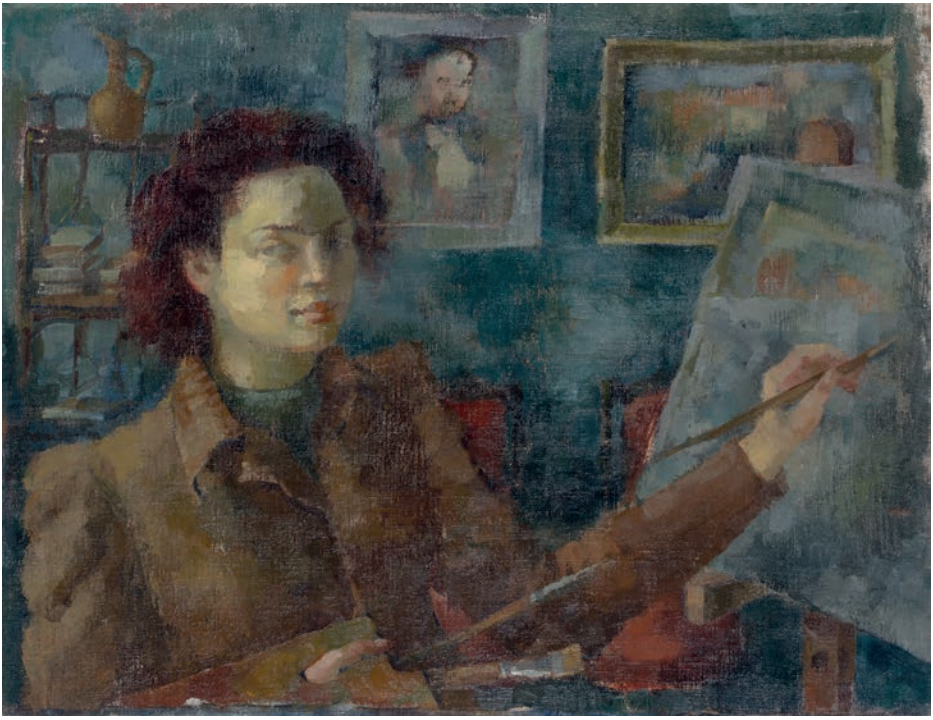

Adasa Gurevič-Grodzka, *Autoportretas*, iki 1940, drb., al., 68 × 88, ČDM, Mt-1696

komisijai jau iš anksto buvo puikiai žinoma ir galėjo paveikti jos sprendimą, ypač jei komisijai, kaip būtų galima pagrįstai spėti, patarinėjo kuris nors iš naujiems ideologiniams vėjams jautrių meno veikėjų.

Kiti pasirinktieji autoriai arba buvo rekomenduoti vietinių vilniečių, arba jau buvo spėję pagarsėti kauniečių menininkų aplinkoje, kaip, pavyzdžiui, Niesiołowskis, kurio tapybą dar nepriklausomybės metais pristatė Kaune leisti kultūros leidiniai, net autoritetingoji *Naujoji Romuva*[19]. Šiame įtakingame žurnale reprodukuotą Niesiołowskio peizažą *Kaltanėnai* (1940; LNDM, T-491), greičiausiai nutapytą iš natūros autoriui lankantis ežeringų ir miškingų Švenčionių apylinkių kaime, Vilniaus muziejaus

[19] Plg. kūrinių *Kaltanėnai* ir *Mergaitė (Dukters Dorotos portretas)* reprodukcijas: *Naujoji Romuva*, 1940, Nr. 16, p. 319, 326.

amžininkų dailės rinkiniui 1941 m. pradžioje nupirko LSSR Meno reikalų valdyba. Niesiołowskis kartu su Jerzy Hoppenu buvo ir vienas iš kelių lenkų dailininkų, priėmusių lietuviškos Laisvosios dailės mokyklos direktoriaus Juozo Mikėno kvietimą dėstyti naujoje aukštojoje dailės mokykloje, įsteigtoje vietoje lenkiško Stepono Batoro universiteto Dailės fakulteto. Į Mikėno suburtą pedagogų kolektyvą jis įsiliejo 1940 m. rudenį, bet susipažinti su kolegomis – įtakingais lietuvių dailininkų bendruomenės nariais Petru Aleksandravičiumi, Antanu Gudaičiu, Viktoru Vizgirda – spėjo jau vasaros pabaigoje, prasidėjus pedagogų posėdžiams. Tikėtina, kad dėl glaudžių kontaktų su lietuviais šis dailininkas nuo sovietų okupacijos pradžios buvo įtrauktas ir į šalies dailės gyvenimo perorganizavimą: pavyzdžiui, atstovavo vilniečiams 1941 m. sausį sudarytoje LSSR dailininkų sąjungos valdyboje, kuriai pirmininkavo kaunietis komunistas pogrindininkas Stepas Žukas[20].

Kol kas ne visiškai aišku, ar iš minėtosios 1940 m. rudens vilniečių dailininkų parodos Oginskienės rūmuose ką nors įsigijo Vilniaus muziejus. LSSR dailininkų sąjungos raštas Vilniaus valdžios galvai (muziejus tuo metu dar buvo miesto, o ne valstybės, tiksliau vietoje Švietimo ministerijos sovietų įsteigto LSSR Liaudies švietimo komisariato, žinioje), į kurį kreiptasi ankstesniu burmistro titulu, su prašymu skirti lėšų kūrinių pirkimui primygtinai primenant, kad „paroda surengta vilniečiams dailininkams paremti, po to kaip [dailininkų sąjunga] susipažino su sunkia jų materialine būkle“[21], liudija Valeškos ketinimus papildyti Vilniaus muziejaus kolekciją parodos eksponatais, tačiau pirkimą patvirtinančių dokumentų kol kas nepavyko aptikti. Tikėtina, kad Valeška pernelyg ir nespaudė atitinkamų žinybų skirti lėšų kūrinių pirkimui iš vilniečių dailės parodos, nes tokio rinkinio užuomazgą muziejus jau turėjo, o vietos saugoti naujiems kūriniams ne.

[20] Kiti nariai: vicepirmininkas – vyresnės kartos atstovas ir visuotinis autoritetas Justinas Vienožinskis, sekretorius – jaunas skulptorius Petras Aleksandravičius, turto valdytojas – kairiųjų pažiūrų grafikas Vytautas Jurkūnas, dar vienas narys be Niesiołowskio, komunistams artimas kaunietis žydas tapytojas Zalė Bekeris; žr.: V. V. (1941).

[21] LSSR dailininkų sąjungos raštas Vilniaus burmistrui, 1940 09 26, LNDM archyvas, f. 1, ap. 1, b. 3, l. 29.

Iš Vilniaus miesto muziejaus Valeškos vadovaujama institucija paveldėjo nedidelę vilniečių grafikos kolekciją. Įsivaizduoti šį rinkinį leidžia 1941–1942 m. sudarytoje Vilniaus dailės muziejaus inventorinėje knygoje, pradedant eilės numeriu 744 ir baigiant numeriu 757, išskirta keliolikos estampų grupė, įvardyta kaip „Vilniaus naujoji grafika“[22]. Pavienių tos pačios grupės eksponatų esama ir kitose sąrašo vietose: pavyzdžiui, 713 numeriu pažymėtas šiandien gana plačiai viešinamas Olgos Žukovskos medžio raižinys *Vilniaus priemiesčio motyvas. Konarskio gatvė* (1936; LNDM, G-528), 716 numeriu įrašytas Hannos Milewskos ofortas *Namukai Antakalnyje* (1938; LNDM, G-3786).

Kita vertus, besikuriantis Vilniaus dailės muziejus vis dar neturėjo patalpų ir laikinai glaudėsi remonto laukiančiuose buvusiuose Oginskienės rūmuose. Valeškai netgi teko kuriam laikui deponuoti Kaune pradėtą telkti Lietuvos dailės rinkinį, kuriam, turint omenyje uždavinį sulietuvinti Vilniaus kultūrą, būsimoje ekspozicijoje turėjo tekti strateginė reikšmė. Rinkinį sudarė 12 tapybos darbų, du skulptūros kūriniai, penki estampai – iš viso 19 dailės vertybių, kurių dauguma iki šiol priskiriama ne tik LNDM, bet apskritai Lietuvos XX a. dailės aukso fondui, reprodukuojama albumuose, pristatoma parodose, tarp jų ir nuolatinėje Nacionalinės dailės galerijos ekspozicijoje. Tarp tokių nacionalinės reikšmės pavyzdžių: Barboros Didžiokienės *Bajaderė* (pagal pradinį sąrašą *Turkė*; LNDM, T-691); Petro Kalpoko *Autoportretas* (LNDM, T-802); Vlado Eidukevičiaus *Siuvėja* (LNDM, T-866) ir natiurmortas *Gėlės* (LNDM, T-460 arba T-769: tai dar reikėtų patikslinti); Mato Menčinsko iš klevo iškalta *Negriuko galva* (LNDM, S-123), Juozo Mikėno terakotinė skulptūra *Mergaitė* (dabar – *Mergaitė šukuoja plaukus*; LNDM, S-28); Pauliaus Augustinavičiaus raižinys *Bažnytkaimis* (LNDM, G-5948 arba G-7945 – kuris iš šių variantų gautas anksčiau ir atitiktų ankstyviausią pirkimą, kol kas nustatyti nepavyko), ir kt.[23] Trys kūriniai iš šio rinkinio buvo prarasti; tai – Rosenbergo štabo (*Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg für die*

[22] Vilniaus dailės muziejaus ir Istorijos skyriaus inventoriaus knyga 1941–1942 m., LNDM archyvas, f. 1, ap. 1, b. 968.

[23] Plg.: Užpirktų kūrinių Dailės muziejui Vilniuje priėmimo-perdavimo akto nuorašas, 1941 02 04, LNDM archyvas, f. 1, ap. 1, b. 5, l. 7

besetzten Gebiete; sutrumpintai ERR) konfiskuoti Elijo Kaplano, Esteros Lurjė ir Černės Percikovičiūtės paveikslai.

Apie Vilniaus dailės muziejaus kolekcijoje 1940–1941 m. suformuotą žydiškos dailės segmento užuomazgą liudija būtent EER skirti dokumentai, visų pirma, Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus archyve saugomas nacių reikalavimu sudarytas „Žydų menininkų kūrinių, esančių Vilniaus dailės muziejaus sandėlyje, sąrašas“[24]. Šis sąrašas greičiausiai buvo parengtas, reaguojant į Švietimo vadybos Meno departamento direktoriaus Stepo Vykinto 1942 m. sausio 28 d. įsakymą, išsiuntinėtą visoms Vilniuje veikusioms meno įstaigoms. Įsakymas teigė: „Žydų menininkų veikalai reikia pašalinti iš visų muziejų, mokyklų ir kitų įstaigų ir iki š. m. vasario 1 d. atsiųsti į Švietimo Vadybą. Reikalinga padaryti veikalų sąrašą, nurodant menininko pavardę ir veikalo pavadinimą.“[25] Kitos papildomos informacijos, labiau nušviečiančios Vilniaus dailės muziejaus žydų dailės rinkinio likimą, kol kas surasti nepavyko. Kokiomis aplinkybėmis į sąrašą įtraukti kūriniai pateko į muziejų ir ar tarp jų buvo vilniečių dailininkų parodoje pirktų paveikslų bei grafikos atspaudų, tiksliau pasakyti sunku, tačiau jame suregistruoti net 36 Šero peizažai, įtraukta 15 Rafaelio Chvoleso (pavardė Chvoles arba Chwoles užrašyta klaidingai: Kvoles) tapybos kūrinių ir litografija *Raudonoji gvardija*, du Benciono Michtomo paveikslai[26]. Iš sąrašo aiškėja, kad Vilniaus muziejus turėjo ir Kauno žydų dailininkų kūrybos pavyzdžių. Gausiausiai kauniečius reprezentavo nuo 1939 m. Kaune apsigyvenusi iš Latvijos kilusi Palestinos dailininkė Estera Lurjė (Esther Lurie) – sąraše net 20 jos darbų; įtraukta ir po kelis Zalės Bekerio, Chaimo Mejerio Fainšteino, Černės Percikovičiūtės kūrinius. Deja, karo pabaigos šis rinkinys, išskyrus pavienius eksponatus, Vilniuje nesulaukė. Rinkinio likimas iki šiol neišaiškintas: jis arba buvo sunaikintas, arba išgabentas į Vokietiją[27].

[24] Žydų menininkų kūrinių, esančių Vilniaus dailės muziejaus sandėlyje, sąrašas, [b. m.], LNDM archyvas, f. 2, ap. 1, b. 31, l. 1–2.

[25] Švietimo vadybos Meno departamento viršininko Stepo Vykinto rašto (1942 01 28) Meno departamento įstaigoms Vilniuje nuorašas, skirtas Vilniaus dailės akademijai, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 64, ap. 1, b. 4, l. 34.

[26] Žydų menininkų kūrinių, esančių Vilniaus dailės muziejas sandėlyje, sąrašas, [b. m.], LNDM archyvas, f. 2, ap. 1, b. 31, l. 1–2.

[27] Plačiau argumentus pastarosios hipotezės naudai žr.: Klimavičius (2011), p. 92.

Eksponatų pirkimo komisijų dėmesį žydų dailininkų kūrybai, kaip ir Kultūros muziejui įgyto Godziszewskio gipsinio *Portalo* atveju, greičiausiai lėmė sovietmečio politinė konjunktūra, susijusi su dalies žydų bendruomenės visuomeniniu aktyvumu ir įtaka. Akivaizdu, kad pirmenybė teikta tiems žydų dailininkams, kurie simpatizavo kairiesiems, taigi naujajai valdžiai atrodė patikimi, lojalūs ir parankūs. Simptomiška, kad viena paskutinių Vilniaus dailės muziejaus parodų prieš nacių okupaciją buvo Jokūbo Šero (Jakub Szer) tapybos ekspozicija, nors joje dominavo ne sovietų ideologiją skleidžiantys kūriniai, o Vilniaus senamiesčio vaizdai – labiausiai Šerą išgarsinusi jo kūrybos dalis.

Žydų dailės rinkinio likimas skatina vėl trumpam atsigręžti į 1940 metų rudens vilniečių dailės parodą. Ši paroda pristatė visą miesto dailės spektrą – lenkų, baltarusių, rusų, vokiečių, žydų dailininkų kūrybą; pastariesiems atstovavo Bencionas Michtomas, Natanas Koženis, Mozė Prezmas, Jokūbas Šeras ir Roza Suckever[28]. Žydų dailininkai anksčiau Vilniaus bendrame dailės gyvenime pasirodydavo fragmentiškai, reiškėsi ir buvo žinomi daugiausia tarp savų, tad jų dalyvavimas liudytų apie organizatorių pastangas surengti kiek įmanoma išsamesnę ir kuo geriau Vilniaus dailės situaciją atspindinčią ekspoziciją. Tų pačių tikslų – reprezentuoti daugiatautę Vilniaus dailininkų bendruomenę – iki nacių okupacijos pradžios paisyta taip pat ir formuojant Vilniaus dailės muziejaus rinkinį. Minėtasis „proletarinio internacionalizmo“ principas šiuo atveju turėjo reikšmės, tačiau tikrai ne šis motyvas buvo lemiamas.

Sovietų okupacijos laikotarpis sukėlė nemenką suirutę Lietuvos muziejų gyvenime: ir didieji, ir mažieji muziejai išgyveno radikalias permainas. Kai kurie – Bažnytinio meno muziejus Kaune – buvo uždaryti, kai kurie – Vytauto Didžiojo Karo muziejus – išdraskyti, tačiau būta ir tokių – Vytauto Didžiojo Kultūros muziejus, Šiaulių „Aušros“ muziejus, Žemaičių muziejus „Alka“ Telšiuose, – kurie praturtėjo ir išaugo, nes pasipildė naujais eksponatais, atkeliavusiais iš nacionalizuotų dvarų, o Kaune dar ir buvusių nepriklausomos Lietuvos įstaigų bei institucijų,

[28] *Vilniaus dailininkų dailės paroda* (1940).

taip pat privačių asmenų[29]. Tuo tarpu vilniškio muziejaus direktoriui Valeškai teko rūpintis ne vien kolekcijos pildymu, bet ir kova dėl institucijos statuso bei veiklos galimybes – eksponatų saugojimą, apskaitą, tyrimą, viešinimą – užtikrinančių patalpų. Kad muziejus iš municipalinės kultūros ir istorijos atminties institucijos būtų paverstas valstybiniu, besispecializuojančiu dailės srityje, Valeškai ir jo rėmėjams pavyko pasiekti tik sovietų valdymo pabaigoje: rotušėje spėjusį įsikurti, nors dar lankytojų nepriimantį muziejų Vilniaus vykdomasis komitetas 1941 m. kovo 30 d. perdavė Meno reikalų valdybai prie LSSR liaudies komisarų tarybos[30]. Nepraėjus nė dviem savaitėms – 1941 m. balandžio 12-ąją – Valeška informavo Meno reikalų valdybą, kad nuo kitos dienos muziejus pasirengęs priimti lankytojus ir atvers duris visiems, sumokėjusiems po pusę rublio už bilietą[31].

Muziejus pradėjo veikti žadėtuoju laiku, tačiau jau gegužę užvirė nauja kova dėl patalpų. Šįkart su su aukščiausios valdžios institucijomis: LSSR vyriausybės komisija centrinėms įstaigoms iš Kauno į Vilnių perkelti nutarė rotušėje įkurdinti LSSR Aukščiausiąją tarybą – realios valdžios neturėjusią, tačiau reprezentaciu požiūriu reikšmingą instituciją[32]. Sunku pasakyti, kuo būtų pasibaigęs konfliktas, bet ginčus nutraukė sulig nacių okupacija 1941 m. birželio 22 d. įvykęs valdžių pasikeitimas. Muziejus liko rotušėje ir tęsė veiklą numatytąja linkme. Vokiečiai domėjosi žydų kūriniais, istorinės dailės vertybėmis ir vokiečių kultūrai reikšmingais artefaktais, o sovietų ideologiją propaguojančius kūrinius muziejininkai susiprato pašalinti ir patys. Nuolatinę ekspoziciją apskritai teko išardyti, atlaisvinant sales keičiamoms parodoms – kilnojamoms

[29] Plg.: Kultūros paveldo apsaugos įstatymas (1940 07 25, Nr. 720/5745); LSSR Liaudies komisarų tarybos nutarimas Nr. 139 (1940 09 26).

[30] Vilniaus miesto muziejaus perdavimo-priėmimo aktas (1941 03 30), LNDM archyvas, f. 1, ap. 1, b. 3, l. 9.

[31] Vilniaus dailės muziejaus direktoriaus Adolfo Valeškos raštas (1941 04 12) LSSR Meno reikalų valdybos viršininkui, LNDM archyvas, f. 1, ap. 1, b. 5, l. 47.

[32] LSSR vyriausybės komisijos Centro [centrinėms] įstaigoms iš Kauno į sostinę Vilnių perkelti (Vilnius, Kaštonų g. 1) 1941 05 19 raštas Dailės muziejui su nurodymu atlaisvinti keletą kambarių, nes rotušė perduodama LSSR Aukščiausiajai tarybai ir reikia pradėti remonto darbus. Raštas spausdintas mašinėle lotyniškom raidėm, bet tekstas rusiškas, LNDM archyvas, f. 1, ap. 1, b. 5, l. 87.

Bronisław Jamontt, *Kremenčiaus priemiesčio namai*,
1937, drb., al., 52 × 68, LNDM, T-768. Skenuotojas Vaidotas Aukštaitis

propagandinėms vokiečių ir keičiamoms savoms. Tik didesnio formato į saugyklas netelpantys lietuvių dailininkų kūriniai liko centrinio vestibiulio ir antro aukšto laiptinę praėjimo kampuose. Parodinės veiklos turinį, kaip ir vokiečiakalbių gidų vedamų ekskursijų po miestą planus formavo vokiečių poreikiai ir kultūros politika.

Ruošiantis Vilniaus muziejaus atidarymui, įvykusiam, kaip minėta, 1941 m. balandžio 13 d., sutelkta pakankamai reprezentatyvi lietuvių dailės kolekcija. Prioritetinį dėmesį lietuvių dailei gerai perteikia vienas iš išlikusių LSSR Meno reikalų valdybos sudarytos eksponatų pirkimo komisijos, posėdžiavusios 1941 m. sausio 24 d., protokolų[33]. Komisijos,

[33] Dailės kūrinių užpirkimo komisijos posėdžio (1941 01 24) protokolas Nr. 5, Meno kūrinių užpirkimo komisijos protokolų knyga, 1940 10 24–1948 12 23, LNDM archyvas, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 9–9ap.

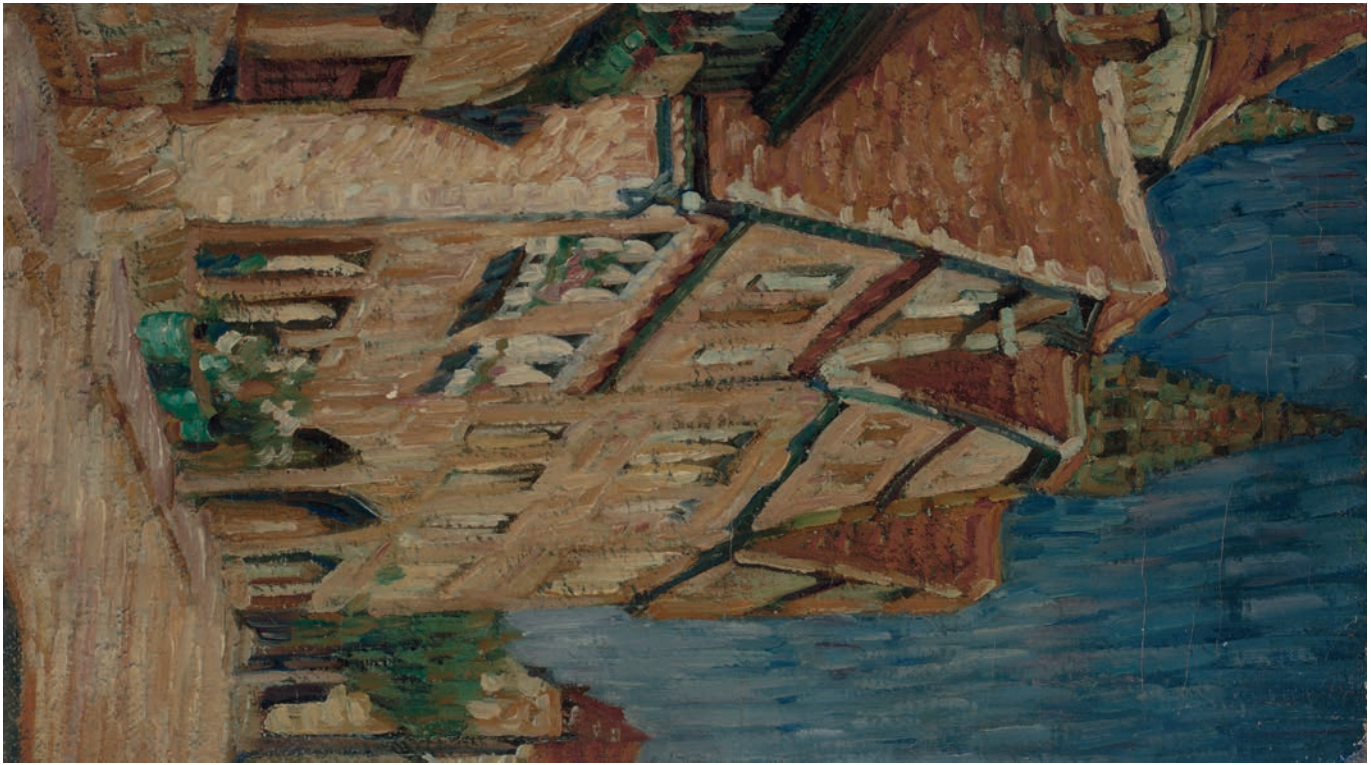

Aleksandr Szturman, *Rotenburgo gatvė*, iki 1940, drb., al., 67,7 × 38,5, LNDM, T-757. Fotografas Antanas Lukšėnas

kurią sudarė pirmininkas tapytojas Vytautas Mackevičius ir nariai – abu, t. y. Kauno ir Vilniaus muziejų, direktoriai Paulius Galaunė ir Adolfas Valeška, dailininkai Justinas Vienožinskis, Povilas Puzinas, Vytautas Jurkūnas, Juozas Mikėnas ir Stepas Žukas – pastarasis kartu su Mackevičiumi, matyt, atlikęs ir ideologinio prievaizdo vaidmenį, – bei LSSR Mokslų akademijos atstovai rašytojai Kazys Boruta ir Petras Vaičiūnas, palankumas akivaizdžiai krypo į iš Kauno atvykusių ir Vilniuje apsigyvenusių Lietuvos dailininkų desantą.

Vilniškio muziejaus amžininkų dailės rinkiniui nutarta įgyti svarbią vietą nacionaliniame dailės kanone spėjusių užimti autorių kūrinius: Antano Gudaičio figūrinę kompoziciją *Senas meistras* (už 1500 rb.; LNDM, T-750), Viktoro Vizgirdos peizažus *Medžiai* (už 1500 rb.; LNDM, T-516) ir *Sodas* (už 500 rb.; LNDM, T-552), Justino Vienožinskio peizažą *Lietuvių sodyba* (už 1500 rb.; LNDM, T-779), Adolfo Valeškos *Natiurmortą* (už 1500 rb.; LNDM, T-538), Vytauto Mackevičiaus Paryžiaus laikotarpio peizažus *Louvre* (dabar – *Luvro sodelis Paryžiuje*, 1938; LNDM, T-808) ir *Tiltas* (dabar – *Tiltas Paryžiuje*, 1938; LNDM, T-254) – abu po 500 rublių. Tuo pačiu sprendimu nupirkta ir keletas vilniečių dailės pavyzdžių, įsigyjant: lenkų vilniečių tapytojų Bronisławo Jamontto peizažą *Priemiestis* (dabar – *Kremenčiaus priemiesčio namai*; LNDM, T-768) už 700 rb., Tymono Niesiołowskio *Peizažą* (*Kaltanėnai*; LNDM, T-491) už 800 rb., lenkakalbio stačiatikio Aleksandro Szturmano miestovaizdį *Rotenburgas* (dabar – *Rotenburgo gatvė*; LNDM, T-757) už 600 rb. ir žydžių Adasos Gurevič-Grodskos *Peizažą* (už 300 rb.) bei Rozos Suckever *Natiurmortą* (už 500 rb.). Gurevič-Grodskos paveikslas greičiausiai pateko į vokiečių rankas, nes tokio siužeto šios autorės kūrinio muziejaus rinkinyje nėra, o Suckever darbas išliko: tai *Natiurmortas su mandolina* (T-442)[34]. LNDM pagalbiniame fonde saugomas ir dar vienas Suckever šio žanro kūrinys – *Natiurmortas su erškėtrožėmis* (PM-13745). Jis gautas 1983 m. iš restauruotoja LNDM dirbusios karaimų hachano Serajos

[34] Kūrinys pirktas iš autorės, 1942 m. rugpjūtį įtrauktas į Rosenbergo štabo (*Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg für die besetzten Gebiete*) sąrašus, tačiau paliktas laikinam saugojimui Vilniaus dailės muziejuje ir laimingai išliko iki mūsų dienų LNDM rinkinyje. Už šią informaciją esu dėkinga kolegei Ilonai Mažeikienei.

Roza Suckever, *Natiurmortas su mandolina*,
iki 1940, drb., al., 53 × 76, LNDM, T-442. Fotografas Antanas Lukšėnas

Šapšalos ilgametės padėjėjos Lidijos Okulevičiūtės su kitais Vilniaus dailininkų kūriniais, buvusiais jos asmeniniame rinkinyje[35]. Okulevičiūtei priklausęs Suckever paveikslas galėjo būti sukurtas panašiu laiku kaip ir 1941-aisiais muziejaus nupirktas natiurmortas, tad poroje su pastaruoju padeda bent kiek geriau įsivaizduoti, kaip atrodė itin menkai išlikusi Suckever meninės kūrybos visuma.

Iš skulptūros muziejus įsigijo tik vieną kūrinį – vilniečio Boriso Michalovskio animalistinę kompoziciją *Zubras* (dabar *Stumbras*; už 800 rb.; LNDM, S-96), iš grafikos – Leono Kosmulskio spalvotą medžio raižinį *Žalias namas* (už 100 rb.; LNDM, G-3881)[36].

[35] Apie kolekcijos perėmimo faktą žr. Bialopetravičienė (1996), 53.

[36] Už pagalbą, patikslinant šių ir daugelio kitų straipsnyje minimų LNDM eksponatų dabartinius pavadinimus ir apskaitos numerius, dėkoju kolegei LNDM kuratorei ir rinkinių saugotojai Elonai Lubytei, be kurios geranoriškumo, žinių ir greitos orientacijos ši paieška būtų buvusi neįmanoma.

Roza Suckever, *Natiurmortas su erškėtrožėmis*,
iki 1940, drb., al., 80,5 × 60,4, LNDM, B-303. Fotografas Antanas Lukšėnas

Pirkimo sumos lyg ir atspindėtų, kad ir šiuo atveju pirmenybė teikta lietuviams. Kita vertus, Gudaičio *Senas meistras* arba Vienožinskio *Lietuvių sodyba* tiek formatu, tiek kompozicijos sudėtingumu, tiek įdėto darbo ir medžiaginių sąnaudų požiūriu vis dėlto pranoko pigiau įvertintus vilniečių kūrinius. Be abejo, tarp kitų priežasčių, kurios skatino kelti į pirmą vietą lietuvių dailę, reikšmingas vaidmuo teko Vilniaus sulietuvinimo siekiui, lėmusiam daugelį ne tik lietuvių, bet ir sovietų administracijos sprendimų.

Dauguma nupirktų lietuvių autorių kūrinių buvo sukurti dar nepriklausomoje Lietuvoje, tad juos teko simboliškai „integruoti" į sovietų kultūrą. Periodinės spaudos leidiniuose pasirodė tekstai apie sovietiniam žmogui suprantamą meną, kurį „dar anais laikais" sukūrė tautos kasdienybei bei lūkesčiams jautrūs menininkai ir kuris pagaliau tapo prieinamas ne vien buržuaziniam elitui. Dienraštis *Tarybų Lietuva*, pasitelkęs LSSR Meno reikalų valdybos tarnautoją, jauną ir iškalbų istoriką Juozą Jurginį, kvietė žiūrovus į rotušėje įrengtą Vilniaus dailės muziejaus ekspoziciją. Šiuo atveju daugiakultūrio Vilniaus tema Jurginiui ir jo užsakovams neatrodė svarbi, tačiau pradedantysis sovietų ideologas nepamiršo pašlovinti sovietinės valstybės rūpesčio daile ir dailininkais. Citatoje taip pat ryškėja galiojusi ekspozicijos dizaino samprata ir jos vertinimo kriterijai. Jurginis rašė:

> „Moderniosios tapybos salės viduryje stovi skulptoriaus Mikėno mergaitė, abiem rankom betaisanti ant kaklo krintančius plaukus [*Mergaitė šukuojasi plaukus*, 1938–1939; LNDM, inv. Nr. S-28]. Moderniosios tapybos [salės] sienos baltos, iš rupaus aižyto tinko. Drobe jos neišklotos. Čia iškabinti 35 paveikslai. Dailės parodų lankytojams kai kurie jų jau iš anksčiau matyti. Mat jų dalis klaidžiojo po parodas, ilgai dulkėjo pas dailininkus ir dabar čia surado sau prideramą vietą. Čia galima pamatyti dail. Gudaičio žemaitį, bedirbantį medinius šaukštus [*Senas meistras*, 1939; LNDM, inv. Nr. T-750]. Vienožinskio peizažą su nameliu ir pakrypusiu beržu [greičiausiai paveikslas *Lietuviška sodyba*, 1927; LNDM, inv. Nr. T-779], Vizgirdos kaimiečius, einančius į darbą, ir kitus mūsų dailininkų darbus."[37]

[37] Jurginis (1941).

Leon Kosmulski, *Kompozicija su žaliu namu*,
1935, spalvotas medžio raižinys, 14,2 × 18, LNDM, G-3881. Skenuotoja Irena Aleksienė

Vilniaus dailės muziejus, išsaugojęs rotušės patalpas ir sovietų laikais suformuotos nuolatinės ekspozicijos branduolį, nacių okupacijos metais toliau plėtė amžininkų kolekciją. Parodinę veiklą muziejus derino ne tiek su gimininga Kauno institucija – Vytauto Didžiojo vardą susigrąžinusiu Kultūros muziejumi (į Vilnių perkelta vienintelė šio muziejaus paroda – Estijos grafiko Eduardo Wiiralto kūrybos apžvalga, parengta Kaune gyvenusio estų poeto ir žurnalisto Alexio Rannito; iš pastarojo Vilniaus dailės muziejus įsigijo ir penkis Wiiralto kūrinius – dviejų medžio raižinių faksimiles ir tris metalo graviūrų originalius

atspaudus[38]), kiek su atnaujintos sudėties Lietuvos dailininkų sąjunga, kurioje neliko nei žydų, nei lenkų. Toks bendradarbiavimas buvo asmeniškai paprastesnis Vilniaus muziejui vadovavusiam Valeškai, kuris su Kultūros muziejaus ilgamečiu direktoriumi Galaune dar Kauno laikais turėjo rimtų nesutarimų. Be to, nacių okupacijos metais Gaulaunė palaikė ieškovų pusę teismą pasiekusiame ginče tarp Valeškos ir Bažnytinio meno muziejaus globos tarybos narių. Kita vertus, Valeška, būdamas tapytojas, pats labiau tapatinosi su dailininkų bendruomene, o ne su muziejininkais, taigi buvo suinteresuotas surengti Vilniuje apžvalginę Lietuvos dailininkų sąjungos narių kūrybos parodą, tuo būdu tarp kolegų sutvirtindamas savo nuolat svyruojantį autoritetą. Sąjungos aktyvesnių narių netenkino pasirodymai vien Kaune (surengtos dvi LDS kuruotos apžvalginės parodos – 1942 ir 1943 m.), nors Kultūros muziejus įsileido ne vien apžvalgines, bet ir asmenines vietinių dailininkų parodas (tapytojo Vytauto Kasiulio paroda atidaryta 1943 m. gruodžio 4 d., grafiko Alfonso Krivicko piešinių, estampų ir tapybos paroda 1944 m. gegužės 21 d.); juos stipriai veikė neseniai atgautos istorinės sostinės trauka, kas be ko, domino ir tikimybė praplėsti pirkėjų ratą. Didelė Lietuvos dailės retrospektyva Vilniaus muziejuje planuota 1943-aisiais, tačiau aplinkybės pakoregavo ketinimus ir parodą teko nukelti į 1944 metus. Muziejus ir parodos organizatoriai, be abejo, tikėjosi, kad tokia proga Švietimo vadyba skirs lėšų Vilniaus dailės muziejaus amžininkų dailės rinkinio papildymui. Viltis žadino kauniškio Kultūros muziejaus gautos subsidijos kūrinių pirkimui iš amžininkų parodų. 1943 m. liepos 27 d. Kultūros muziejus Kauno dailininkų pavasario parodoje žiuri sprendimu įsigijo dailės žinovų manymu nacionalinės klasikos kategorijai priskirtinus naujausius amžininkų kūrinius: už 600 RM nupirktas Vinco Dilkos portretas *Mano dukra Ritutė* (*Ritutės portretas*, 1942; ČDM, Mt-25), tokia pati suma sumokėta už 1943 m. Kaune tvyrojusią slogią atmosferą užfiksavusį Leonardo Kazoko peizažą *Kaunas žiemą* (ČDM, Mt-573), už 700 RM

[38] *Berniukas* (*Claude*), 1936, medžio raižinio faksimilė, G-524; *Medžio graviūros gimimas*, 1936, medžio raižinio faksimilė, G-2354; *Arabų berniukas. Kasablanka*, 1940, mecotinta, G-4503; *Virve* (*Mergaitė rugių lauke. Viljandis*), 1943, sausoji adata, G-4504; *Monika* (*Du Monikos portretai*), 1942, mecotinta, G-4505.

Boris Michalovski, *Stumbras*, iki 1944, gipsas, 60 × 62 × 31, LNDM, S-96.
Fotografas Antanas Lukšėnas

įsigytas jauno talento Vytauto Kasiulio ironiškas autoportretas *Malkų pristigus* (iki 1943; ČDM, Mt-575), už 750 RM įgytas Rimto Kalpoko peizažas *Židikų bažnyčia* (1943; ČDM, Mt-560); neblogą atlygį gavo ir mažesnio formato tapybos kūrinių autoriai ir grafikai – po 400 RM Petras Kalpokas už triptiką *Rytas* (1939; ČDM, Mt-531) ir Filomena Ušinskaitė už *Autoportretą* (apie 1943; ČDM, Mt-1077), 300 RM Vytautas Kazimieras Jonynas už estampą *Perkūno namas Kaune* (1942; ČDM, Mg-92); nupirktas ir naujas menines tendencijas atitikęs debiutanto Alfonso Krivicko istorizmo stiliaus piešinys tušu *Turgaus muzikantai* (1943; ČDM, Mg-216)[39].

[39] VDKM Meno skyriaus inventorinė knyga, t. 1, Nr. 1076–1081 ir 1085, ČDM direkcijos archyvas, Kaunas.

Kultūros muziejaus amžininkų dailės rinkinio papildymas 1943 m. parodoje visiškai nelietė iš Kauno į Vilnių 1940 m. persikėlusių dailininkų kūrybos, nes tapę vilniečiais jie į Kauno parodas nebebuvo kviečiami. Tokiu būdu dar labiau išryškėjo ir skirtis tarp dviejų centrinių Lietuvos amžininkų dailės kolekcijų: Kaunas orientavosi į „saviškius", o Vilniui delegavo rūpestį tenykščių dailininkų kūrybos telkimu. Vilniaus dailės muziejus amžininkų kūrinių kolekciją nacių okupacijos metais daugiausiai papildė amžininkų grafikos kūriniais. Beje, įsigyjant grafikos kūrinius, teritorinio principo nelabai paisyta: nupirkta kauniečių kūrinių (Jonyno), įsigyta net Telšiuose gyvenusio Telesforo Valiaus raižinių atspaudų. Tikėtina, kad pasirinkimus ir sprendimus lėmė muziejaus direktoriaus ryšiai ir simpatijos. Valeška nesidrovėjo pasinaudoti tarnybine padėtimi, nuolat siūlė pirkimo komisijoms, kuriose ir pats dalyvaudavo, savo kūrinius nustatydamas gana aukštas kainas. Atrodytų, kad pirmieji jo kūriniai pateko į muziejų dar sovietų valdymo metais. 1941 m. sausio 24 d. iš autoriaus muziejus įsigijo du Valeškos paveikslus: *Natiurmortą su rožėmis peizažo fone* (1938; LNDM, T-538) už 1500 rublių ir dailininko dukters portretą *Ritutė* (1936; LNDM, T-553) už 2000 rublių[40]. Vertinant retrospektyviai, šį pirkinį, nepaisant profesinės etikos pažeidimo, visgi reikėtų laikyti sėkmingu: abu paveikslai šiandien laikomi chrestomatiniais Valeškos kūrybos pavyzdžiais ir priskiriami nacionalinės dailės aukso fondui. Vokiečių okupacijos metais Valeška toliau naudojosi tarnybine padėtimi ir pardavinėjo savo kūrinius muziejui. Pavyzdžiui, 1942 m. sausio 23 d. pirkimo komisija priėmė sprendimą už 150 RM nupirkti Vilniaus muziejui Pauliaus Augustinavičiaus medžio raižinį *Banda prie kaimo* (pagal pavadinime nusakytą ikonografiją tai galėtų būti *Bažnytkaimis* – LNDM, pradinis registracijos numeris Ž1-3748) ir Valeškos peizažą *Pavasaris* (dabar *Išvyka pavasarį*, 1936; LNDM, T-900) už 600 RM[41]. Pastarojo kūrinio įsigijimas neabejotinai praturtino muziejų, nes tai vienas vertingiausių Valeškos paveikslų,

[40] LNDM Rinkinių apskaitos, tyrinėjimo ir saugojimo centro informacija.

[41] Dailės kūrinių pirkimo Vilniaus dailės muziejui komisijos posėdžio (1942 01 23) protokolas Nr. 1, LNDM archyvas, f. 1, ap. 1, b. 9, [b. p.].

negausiai išlikusio ankstyvojo jo kūrybos laikotarpio tapybos pavyzdys, o štai ketvirtadaliu mažesne suma įkainotas Augustinavičiaus medžio raižinys – tiražuojamas atspaudas, taigi už Valeškos paveikslą sumokėta suma santykinai nebuvo tokia jau išskirtinai didelė. Po kelių mėnesių 1942 m. kovą muziejaus rinkinius ir vėl papildė brangiai, lyginant su kitais, įvertintas Valeškos kūrinys: dekoratyvinis pano „su kinų ornamentais“, įvertintas 400 RM[42]. Jis, tiesa, nemažo kaip tiems laikams formato – 230 × 170 cm. Kiti tą kartą pirkti kūriniai: Vilniaus dailės akademijos dėstytojo Petro Aleksandravičiaus skulptūra *Biustas* (dabar – *Penkių metų berniuko portretas*; LNDM, S-13), įvertintas 350 RM, po 166 RM įkainoti akademijos direktoriaus Viktoro Vizgirdos du peizažai; tuo pačiu pirkimu įsigyta grafikų Antano Kučo, Vaclovo Rato-Rataiskio ir Telesforo Valiaus darbų už atspaudą mokant po 60 RM[43]. Valeškos pano dingo, tad pasakyti, ar jo įkainį nulėmė kokie nors išskirtiniai meniniai privalumai ir ar jis dėl to pelnytas, šiandien nebeįmanoma. LNDM rinkinyje yra ir daugiau karo metais įsigytų Valeškos kūrinių, bet jų įsigijimo tiksli data ir kaina dokumentuose neužfiksuota. Tikėtina, kad kai kurie jo tapybos darbai pasiliko muziejuje karo pabaigoje dailininkui traukiantis iš Lietuvos, o vėliau buvo įrašyti į inventorines knygas ir tapo rinkinio dalimi. Pavyzdžiui, 1950 m. sausio 17 d. Vladas Drėma į apskaitą įtraukė Valeškos sukurtą nedatuotą gotikinės bažnyčios polichromijos projektą (LNDM, T-666), apie kurio kilmę jokių žinių nėra[44].

1942 m. rugpjūčio 8 d. Vilniaus dailės muziejaus komisija nusprendė už 1000 RM įsigyti Juozo Mikėno terakotinę skulptūrą *Moteris su vaisiais* (1940–1941; LNDM, S-52) – eksponavimui puikiai tinkančią didesnio už natūrą formato neotradicionalizmo stiliaus figūrinę kompoziciją, tenkinančią ir socrealizmo, ir Trečiojo Reicho, ir lietuviško nacionalinio stiliaus estetinius reikalavimus[45].

[42] Dailės kūrinių pirkimo Vilniaus dailės muziejui komisijos posėdžio (1942 03 27) protokolas Nr. 4, LNDM archyvas, f. 1, ap. 1, b. 9, [b. p.].

[43] Ten pat.

[44] LNDM Rinkinių apskaitos, tyrinėjimo ir saugojimo centro informacija.

[45] Dailės kūrinių pirkimo Vilniaus dailės muziejui komisijos posėdžio (1942 08 08) protokolas Nr. 5, LNDM archyvas, f. 1, ap. 1, b. 9, [b. p.].

Vis dėlto gausiausiai amžininkų dailės rinkinį Vilniaus muziejui pavyko papildyti, kaip ir tikėjosi parodos rengėjai, Lietuvos apžvalginės dailės parodos proga. 1944 m. pavasarį muziejus iš jo patalpose surengtos parodos nupirko 19 Lietuvos dailininkų lietuvių tapybos, skulptūros ir grafikos eksponatų, už tapybą ir skulptūrą mokėdamas, lyginant su ankstesniais metais, dėl reichsmarkės nuvertėjimo įspūdingai išaugusias sumas: po 1000, 2000 ir net 3500 RM. Brangiausiai įkainoti Vilniuje karo metais gyvenusių Justino Vienožinskio *Peizažas* (*Karvės Antanašės ežere*, 1941; LNDM, T-754), Valeškos nutapytas *Ponios O. T. portretas* (*Ona Taturaitė*, 1944; LNDM, T-529) ir Juozo Mikėno bareljefas *Poilsis* (1943; LNDM, S-55). Grafikos atspaudus įvertinus tarp 100 ir 250 RM, didžiausios sumos skirtos Telšiuose gyvenusiam Telesforui Valiui už karo nuotaikas rezonuojantį raižinį iš ciklo *Tragedija mūsų pajūryje* (1942; LNDM, pradinis registracijos numeris Ž1-4039[46], dabartinis G-5974), Vilniuje gyvenusiam Jonui Kuzminskiui už peizažą *Vilnius* (1943; LNDM, G-584) ir Kaune gyvenusiam Vytautui Kazimierui Jonynui už peizažą *Zapyškio bažnyčia* (1942; LNDM, pradinis registracijos numeris Ž1-4036, dabar G-5876)[47].

1944 m. pradžioje muziejus įsigijo ir Adomo Galdiko raižinius *Beržoras* (LNDM, G-5989) bei *Iš daržo* (Į daržą; LNDM, G-681), tempera tapytą jo peizažą *Parkas* (kol kas neidentifikuotas)[48] ir dar vieną Mikėno bareljefą – *Dainius* (1943; LNDM, S-54)[49], tačiau jų įkainiai jau nebuvo tokie įspūdingi, nusileido sumoms, sumokėtoms už anksčiau minėtus kūrinius. 1944 m. kovo 25 d. iš Kaune gyvenančio dailininko Leonardo Kazoko Vilniaus dailės muziejui už 200 RM nupirktas ir vienas garsiausių 1942 m. vasario 9 d. Leysine, Šveicarijoje mirusio ekspresionisto

[46] Už Augustinavičiaus, Valiaus ir Jonyno estampų pradinių registracijos numerių nurodymą, kuris patvirtina, kad kūriniai tikrai pateko į muziejų ir jame išliko, labai dėkoju LNDM vyriausiajai fondų saugotojai Laimai Sazonovai ir Vaizduojamosios dailės skyriaus vdėjai Reginai Urbonienei.

[47] Dailės kūrinių pirkimo Vilniaus dailės muziejui komisijos posėdžio (1944 03 25) protokolas, LNDM archyvas, f. 2, ap. 1, b. 40, l. 15–15ap.

[48] VDM išrašyta sąskaita Nr. 47, 1944 01 25, LNDM archyvas, f. 2, ap. 1, b. 40, l. 3; VDM išrašyta sąskaita, 1944 03 18, LNDM archyvas, f. 2, ap. 1, b. 40, l. 12.

[49] VDM išrašyta sąskaita Nr. 48, 1944 01 25, LNDM archyvas, f. 2, ap. 1, b. 40, l. 2.

Petras Aleksandravičius, *Penkių metų berniuko portretas*, iki 1943, gipsas, 40 × 17 × 20, LNDM, S-13. Fotografas Antanas Lukšėnas

Antano Samuolio paveikslų *Baltoji obelis* (1932; LNDM, T-514)[50]. Iki tol muziejus turėjo įsigijęs du nacionalinio modernizmo žvaigžde amžininkų pripažinto Samuolio kūrinius: 1942 m. pirko *Autoportretą su teptukais* (1936; LNDM, T-288), o 1943 m. kovo 29 d. iš Vilniuje gyvenusio tapytojo Vytauto Mackevičiaus šaržuotą Viktoro Vizgirdos portretą *Dailininkas* (1932; LNDM, T-426)[51]. Turint omenyje, kad vokiečių cenzoriai nurodė iš 1944 m. apžvalginės parodos pašalinti Antano Gudaičio kūrinius, įžvelgę juose išsigimusiam menui Trečiajame Reiche priskirto ekspresionizmo bruožus[52], sprendimas papildyti muziejaus amžininkų dailės rinkinį Samuolio kūriniais priskirtinas rizikingiems, tačiau, kaip vėliau parodė istorija, toliaregiškiems žingsniams.

[50] Vilniaus valstybinio dailės muziejaus gaunamų eksponatų žurnalas Z-1, 1940–1945, Z-1-345. Už nuorodą į Samuolio kūrinių pirminės apskaitos šaltinius dėkoju LNDM vyriausiajai rinkinių saugotojai Laimai Sazonovai ir kolegei Elonai Lubytei.

[51] Vilniaus valstybinio dailės muziejaus gaunamų eksponatų žurnalas Z-1, 1940–1945, Z-1-399.

[52] Antanas Gailius. *Tekstai ir vaizdai* (2020), 117.

Nacių okupacijos metais Vilniaus dailės muziejaus sutelktame amžininkų kūrybos rinkinyje tarp beveik išimtinai lietuviškos kolekcijos išsiskiria 1942 m. vasarį už 300 RM nupirktas lenkų tapytojo Tymono Niesiołowskio paveikslas *Aktas* (*Stovinčios moters aktas*, 1936; LNDM, T-536) – šiandien vienas Nacionalinės dailės galerijos nuolatinės parodos skyriaus, reprezentuojančio Vilniaus dailę, akcentų, perteikiančių prancūziškojo intymizmo įtaką Lenkijos tapybai[53].

Niesiołowskio paveikslo pirkimas – išimtis muziejaus pirkimų strategijoje, tačiau tikėtina, kad sprendimą jį įsigyti nulėmė ne vien palankus muziejininkų požiūris į kūrinį, jo estetinės vertės ir svarbos Lietuvos dailei pripažinimas, bet ir siekis paremti sunkioje padėtyje atsidūrusį kolegą. Paramos atvejų lenkų menininkams būta ir daugiau, tačiau tai daugiausia smulkūs užsakymai sukurti Vilniaus architektūros paminklų spalvintų piešinių ir apmatavimais grįstų brėžinių. Pavyzdžiui, Piotrui Bohdziewiczui 1942 m. pradžioje kelis kartus mokėta už Šv. Kazimiero bažnyčios matavimus, frontono rekonstrukcijos piešinį, matavimų aprašymą ir jų piešinių „apvedžiojimą tušu“[54]. 1944 m. žiemą Bohdziewiczius muziejaus užsakymu nubraižė Trinitorių bažnyčios planus[55], atliko ir kitų panašių paveldosauginio darbo užduočių. 1942 m. vasarį Walenty Romanowiczius gavo nedidelį atlygį už inžinieriaus Zygmunto Mieczysławo Czajkowskio Vilniaus pilių piešinio grafinę kopiją[56], tais pačiais metais nupirktas ir pats Czajkowskio piešinys. Galima sakyti, kad tokia parama buvo lašas jūroje, tačiau iš tiesų muziejus, viena vertus, lenkų kolegoms skyrė dalį gana kuklių donacijų, „atimdamas“ pinigus iš tautiečių; kita vertus, rizikavo mokėdamas lenkų menininkams ir taip pažeisdamas oficialų valdžios draudimą pastariesiems viešai verstis menine veikla, įskaitant ir kūrinių pardavimą oficialioms institucijoms ar joms tarpininkaujant. Taigi šių epizodų negalima atmesti arba visiškai nuvertinti.

[53] Dailės kūrinių pirkimo Vilniaus dailės muziejui komisijos posėdžio (1942 02 20) protokolas Nr. 2, LNDM archyvas, f. 2, ap. 1, b. 26, [b. p.].

[54] VDM išrašytos sąskaitos, 1942 01 11; 1942 01 31; 1942 02 23, LNDM archyvas, f. 2, ap. 1, b. 26, l. 1, 2, 10.

[55] VDM išrašyta sąskaita, 1944 02 01, LNDM archyvas, f. 2, ap. 2, b. 40, l. 6.

[56] VDM išrašyta sąskaita, 1942 02 03, LNDM archyvas, f. 2, ap. 1, b. 26, l. 7.

Tymon Niesiołowski, *Stovinčios moters aktas*,
1936, drb., al., 109 × 66, LNDM, T-536. Skenuotojas Vaidotas Aukštaitis

Adolfas Valeška, *Išvyka pavasarį*, 1936, drb., al., 149 × 87, LNDM, T-900. Skenuotojas Vaidotas Aukštaitis

Žiūrint šiandienos akimis, lenkų autorių sukurtų artefaktų pirkimai papildo istorinio paveldo tyrimų ir fiksacijos istoriją, o Niesiołowskio *Akto* įsigyjimą, kaip ir Samuolio ekspresionistinių paveikslų pirkimus, galima priskirti prie įžvalgaus nacionalinio dailės aukso fondo gausinimo itin tam nepalankiomis sąlygomis atvejų. Abu šie naratyvai tebelaukia nuodugnesnių tyrimų.

Atliktas tyrimas patvirtino, kad Vilniaus prijungimas prie Lietuvos teritorijos paskatino praplėsti nacionalinio dailės paveldo sampratą. Dvi stambiausios muziejinės dailės kolekcijos buvo papildytos vilniečių dailininkų kūriniais. Platesnis amžininkų dailės kūrinių pirkimo valstybės lėšomis 1939–1944 m. tyrimas leistų pakoreguoti nacionalinio dailės kanono sampratą, praplečiant jį ne tik nelietuvių Vilniaus dailininkų kūriniais, bet ir lietuvių dailininkų darbais, kurie tradiciškai buvo ir tebėra laikomi jų kūrybos marginalijomis. Tarp tokių galima minėti Petro Aleksandravičiaus *Penkių metų berniuko galvutę* (iki 1943; žr. iliustraciją), Vytauto Mackevičiaus Paryžiaus laikotarpio peizažus, Adolfo Valeškos tapybą, ypač kompozciją *Išvyka pavasarį* (1936; žr. iliustraciją).

Publikuoti šaltiniai

Jurginis Juozas, Dailės muziejus Vilniuje, *Tarybų Lietuva*, 1941 05 11.

Kultūros paveldo apsaugos įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1940 07 25, Nr. 720/5745.

LSSR Liaudies komisarų tarybos nutarimas Nr. 139, *Tiesa*, 1940 09 26.

V. V., Naujoji LTSR dailininkų sąjungos valdyba, *Vilniaus balsas*, 1941 01 22.

Vilniaus dailininkų dailės paroda: 1940 IX 15–1940 X 15, kat., Vilnius: Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos dailininkų sąjunga, 1940.

Ф. Л., На выставке вильнюсских художников-пластиков, *Новая жизнь*, 1940 10 01.

Literatūra

Antanas Gudaitis. Tekstai ir vaizdai, sud. Eglė Kunčiuvienė, Ema Mikulėnaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2020.

Bialopetravičienė Laima, Vaizduojamosios dailės skyriaus tapybos rinkiniai, *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis*, t. 1, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 1996, p. 38–57.

Hommage donatoriams. Vilniaus dailės galerijos pradžia, sud. Laima Laučkaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2021.

Jankevičiūtė Giedrė, *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas–Vilnius: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003.

Jankevičiūtė Giedrė, Dark Times: Art and Artists of Vilnius in 1939–1941, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 98: *Tarpukario Vilnius: dailės ir architektūros pavidalai 1919–1939 metais*, sud. Algė Andriulytė, 2020, p. 326–361. Prieiga per internetą: https://leidykla.vda.lt/Files/file/Acta_98/Acta_98_12.pdf

Jankevičiūtė Giedrė, Daugelis Osvaldas, Collecting art in the turmoil of war: Lithuania in 1939–1944, *Meno istorija ir kritika*, 2020, Nr. 16, p. 35–63. Prieiga per internetą: https://doi.org/10.2478/mik-2020-0003

Jankevičiūtė Giedrė (a), *Po raudonąja žvaigžde: Lietuvos dailė 1940–1941 m. Under the Red Star: Lithuanian Art in 1940–1941*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

Jankevičiūtė Giedrė (b), Suiručių blaškomi. In the Whirlwinds of Turmoil, 1940–1941, *Istorijos štrichai: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus 1921–2011*, sud. Daina Kamarauskienė, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2011, p. 69–93.

Keršytė Nastazija, *Lietuvos muziejai iki 1940 met*ų, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003.

Klimavičius Raimundas, *Tarp Scilės ir Charibdės. Lietuvos kultūros vertybių transpozicija Antrojo pasaulinio karo metais*, Vilnius: Versus aureus, 2011.

Kolekcijų istorijos: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, sud. Daina Kamarauskienė, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2013.

Kova dėl istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915), sud. Žygintas Bučys, Reda Griškaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015.

Mažeikienė Ona, Iš muziejaus kūrimosi istorijos..., *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis*, t. 1, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 1996, p. 21–36.

Pakruojo dvaro baronų von der Roppų meno kolekcija, sud. Aušra Vasiliauskienė, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2021.

Provincijos dvaras: XVII–XIX a. istorinis portretas ir taikomoji dailė Šiaulių „Aušros" muziejaus rinkiniuose, sud. Lijana Birškytė-Klimienė, Vidas Poškus, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2005.

Veidai iš būtojo laiko: kunigaikščių Oginskių dailės kolekcija, sud. Osvaldas Daugelis, Aušra Vasiliauskienė, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2015.

Žemaitijos dvarų meno kolekcija „Alkos" muziejuje, sud. Zita Dargaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2010.

Червонная Светлана, Польский Вильно – литовский Вильнюс и тень Советского Союза: от сентября 1939 до июня 1941 (история и её отражение в искусстве), *Europa Orientalis* (Toruń), t. 1, 2009, p. 115–163.

Giedrė Jankevičiūtė

Contemporary Art in National Collections: Integration of Vilnius Art into the Lithuanian Artistic Heritage in 1939–1944

Summary

The article deals with a topic that is totally novel from the historiographic viewpoint – the acquisition of artworks by Lithuanian and non-Lithuanian artists for the collections of Lithuanian museums in Kaunas and Vilnius during the Second World War: i. e., from 1939 to 1944. The article provides new information and aims to show that artworks of non-Lithuanian artists were perceived and assessed as part of the Lithuanian national cultural heritage, thus intending to integrate Vilnius art into the common cultural heritage. The process is seen and presented in the light of radical political changes that took place in the mid-20th century. A small nucleus of Vilnius art, created by Polish and Jewish artists, was formed in the Vytautas the Great Culture Museum in Kaunas in 1940. From the political perspective, it was a hugely significant act. However, it was a result of a sole acquisition campaign. The discussion of this case is followed by the analysis of the acquisition policy of the Vilnius Art Museum. Unlike the Kaunas Museum, the Vilnius Art Museum purchased artworks by local, primarily Polish, artists throughout the whole period under review. The purchase of Polish (and Jewish, as long as it was possible) works for the collection of the Vilnius Art Museum was prompted by the aim to bring together and represent the work of the city's artists. Due to political conjuncture, works by Jewish, predominantly left-wing, artists deposited in the museum were purchased or were about to be purchased in the period of Soviet occupation in 1940–1941. The acquisition of artworks by Polish artists for the collection of the Vilnius Art Museum during the period of Nazi occupation became a form of professional solidarity and material support for marginalised colleagues, as the rules of the National Socialist racial policy barred Polish artists from having a part in public artistic life. However in the years of the Nazi occupation, only few works by Polish artists were purchased; the main part of the acquisitions were mostly works of graphic art and architectural projects, and their prices were relatively low.

From the viewpoint of quantity and prices, works by Lithuanian artists who moved to the historical capital in 1940 had priority in the acquisition policy of the Vilnius Art Museum. It could be explained by the fact that their works were crucial for building a canon of the national art heritage, which was extremely important under both the Soviet and Nazi regimes, but the price difference clearly shows that the museum's board favoured Lithuanian artists also because of personal contacts and affinities. In

the case of Vilnius, the special attention to Lithuanian art should also be related to the attempts to Lithuanianize the cultural life of the predominantly Polish city, which came back to Lithuania in the autumn of 1939. This fact is generally known and taken for granted. In this case it is interesting to note that the collection included a large number of non-Lithuanian works. Another noteworthy circumstance is the fact that these works have remained in storage up until nowadays. They did not exist in the Lithuanian art discourse up until the present time.

Keywords: art, collecting, Lithuania, nationalism, national collection, Nazi, Second World War, Soviets, occupation, Vilnius